

Els búnquers de la línia Pirineus: memòria d'un temps de guerres

Temps de guerres: el context internacional

L'any 1922 Europa estava encara fortament commocionada pel trauma de la Primera Guerra Mundial. Vuit milions de soldats morts i uns vint-i-un milions de ferits són el tràgic balanç d'una confrontació que no tenia precedents en la història d'Europa i del món. França volia impedir que els alemanys tinguessin mai més la temptació d'envair el seu territori i per això prepara una impressionant línia fortificada al llarg de tota la frontera de l'est: la línia Maginot.

I es que les trinxeres de la Primera Guerra Mundial s'havien demostrat eficaces però insuficients. Per fer front a una artilleria cada vegada més potent, a l'aviació i, ben aviat, als tancs, es disposava d'un nou element defensiu: els búnquers, impressionants fortificacions fetes de ciment armat amb una gran resistència. La línia Maginot és un entramat defensiu extremament sofisticat. Estava formada per centenars de búnquers, equipats amb la tecnologia militar més moderna i comunicats entre si mitjançant 100 quilòmetres de galeries subterrànies que fins i tot disposen d'una línia fèrria. Seguint l'exemple de França, també Alemanya (línia Sigfrid), Itàlia (línia Alpina) o la Unió Soviètica construeixen les seves línies fortificades per defensar les fronteres.

Mentrestant, a Espanya esclatava una cruenta guerra civil que s'allarga durant gairebé tres anys. Els països europeus van prendre una postura oficial de neutralitat, però a la pràctica les ajudes de l'Alemanya nazi i de

l'Itàlia feixista a l'exèrcit sollevat són evidents. La Guerra Civil espanyola es va convertir en un assaig de la guerra que es prepara a Europa.

A Europa l'expansionisme alemany conduïa inexorablement a la guerra. Malgrat la línia Maginot, els alemanys envaeixen Bèlgica i Luxemburg, i en poques setmanes les tropes de Hitler prenen possessió de París. De res va servir aquella colossal línia de búnquers considerada inexpugnable. Els nazis la van evitar tot just fent una lleugera volta i travessant els Països Baixos. La Guerra que havia començat a Euro-

pa es va estendre a Amèrica, al Japó, i Àfrica. El conflicte va agafar unes proporcions a escala planetària i el món es sumeix en un estat de por i d'incertesa.

A partir de 1943 el curs de la guerra va donar un tomb; els soviètics resistien en al front oriental, les tropes anglo-americanes desembarcaren a les platges de Normandia, malgrat el Mur Atlàntic que Hitler havia començat a construir, i avançaren per un nou front occidental.

Espanya, devastada per una Guerra Civil encara molt recent que ha acabat amb la victòria del general Franco, es va mantenir en una posició de no bel·ligerància, però a la pràctica, les simpaties del règim franquista per l'eix italo-germànic eren evidents. L'any 1940 Franco està a

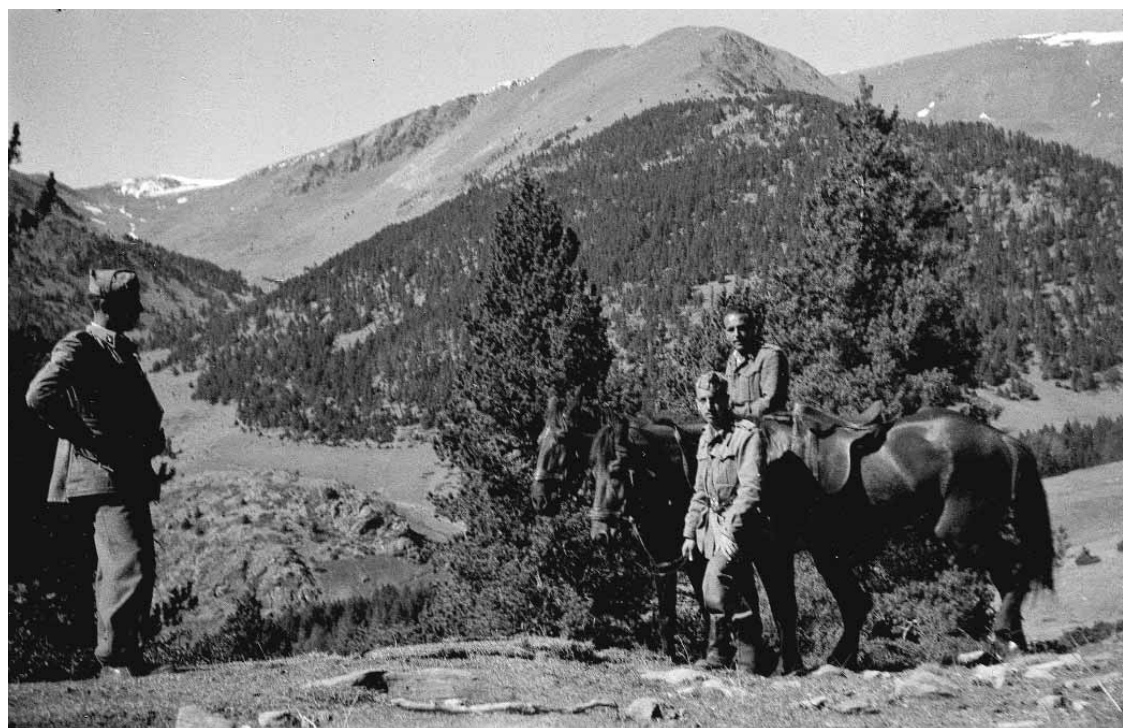
punt d'entrar a la guerra, però finalment només hi envia algunes tropes, la *División Azul*.

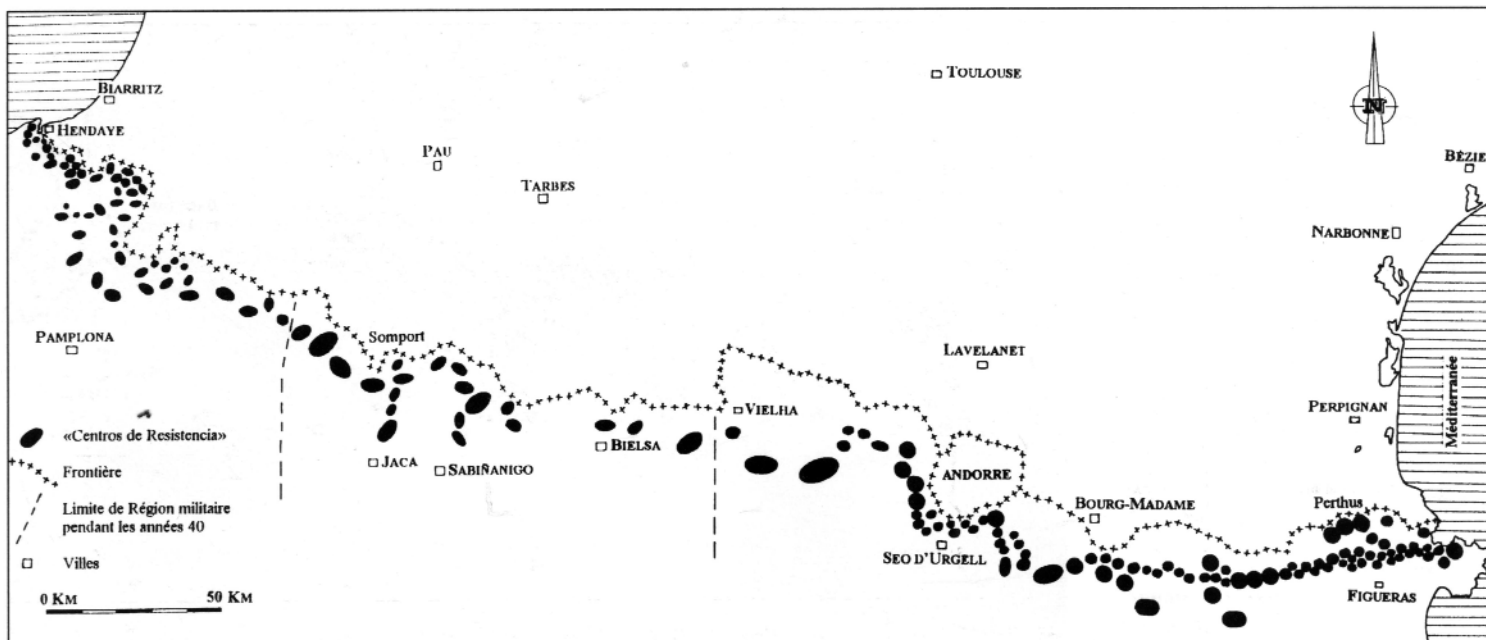
A mesura que la guerra es gira a favor dels aliats, el govern de Franco adopta una postura de neutralitat. La victòria final dels aliats desemboca en un estat d'opinió generalitzat en contra dels règims feixistes. L'Espanya de Franco es troba en una situació de total aïllament internacional, i el règim, amenaçat per la potències democràtiques, viu una autèntica psicosis d'invasió.

La Línia Pirineus: una fortificació de búnquers desconeguda

A les acaballes de la guerra els Pirineus esdevenen un focus de tensió política i militar. L'exèrcit franquista es desplega per tota la serralada i la frontera tant per

Martinet als anys de la postguerra

Mapa de la línia Pirineus

controlar l'entrada de refugiats i evadits com, sobretot, per fer front a una possible invasió aliada o nazi.

Un cop alliberat el territori francès de l'ocupació alemanya, els maquis també van prendre posicions en diversos punts prop de la frontera i esperaven el suport dels aliats per entrar a Espanya. El 19 d'octubre de 1944 els maquis fan un intent d'envair la Vall d'Aran per ocupar una part del territori espanyol i instal·lar-hi un govern provisional.

Franco, conscient de la situació d'amenaça en el nou context internacional, planifica des del 1943 una línia de defensa als Pirineus que es comença construir el novembre de 1944. Es la línia P o línia Pirineus.

La línia es va construir entre 1944 i 1947 per l'exèrcit espanyol; la línia "P" està formada per prop de 10.000 búnquers, des del Cap de Creus fins a Hendaia, al País Basc, i va ser construïda per més de 12.000 homes. Els 10.000 búnquers s'organitzaven i agrupaven en 169 centres de resistència, cadascun dels quals constava, aproximadament, d'una cin-

quantena de búnquers i es preveu que aculli un batalló de 400 o 500 homes.

La línia es dividia en una zona de seguretat, una zona de resistència i una zona de reacció, amb les reserves i l'artilleria. Cada dotze o setze quilòmetres hi ha quatre centres de resistència, que ocupen cadascun un espai quadrat de quatre quilòmetres de costat. Només a Catalunya hi ha un centenar de centres de resistència, que havien de rebre, cadascun, l'efectiu d'un batalló, entre cincents i mil homes. Aquestes dades reflecteixen la importància de les construccions. Malgrat això, la línia "P" no va ser mai armada i cap companyia hi va ser destinada. Fins i tot les portes blindades i les espinoses no van arribar a sortir dels dipòsits militars centrals.

zona de Músser i Martinet, situats al punt on la vall es fa més estreta. En una hipotètica incursió d'un exèrcit hostil els centres de resistència de Martinet i de Músser haurien de ser la primera línia de xoc, i tenien la missió de dificultar l'avançament de l'enemic per donar temps a enviar reforços. Es tractava d'impedir que l'exèrcit invasor pogués avançar per la ruta natural de la Cerdanya cap a la Seu d'Urgell i la vall de l'Ebre.

La Cerdanya: un punt estratègic

La Cerdanya era un punt estratègic dins d'aquesta línia de defensa pel fet que és l'única vall del Pirineu que consta d'una gran plana i amb bons accessos. En un hipotètic atac de tropes invasores era clarament el lloc de pas més idoni, i per això a la zona de Martinet, que és el punt on la vall s'estreny, hi ha una gran concentració de búnquers. Era el lloc on l'Exèrcit espanyol havia de fer-se fort i intentar oferir una primera resistència a les tropes invasores.

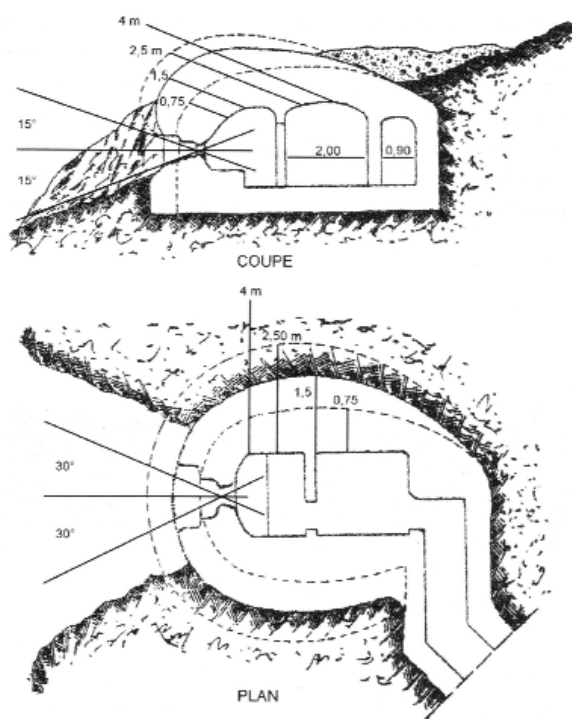
Els centres de resistència número 52 i 53 corresponen a la

Estratègia militar

Una hipotètica invasió militar per terra procedent de França per entrar a la península hauria passat molt probablement per la Cerdanya, que és el pas més fàcil per un exèrcit. El pas natural de la Jonquera estaria massa controlat i llevat de la Cerdanya, no hi ha gaires més passos a través dels Pirineus. Per tant en l'estratègia militar de l'exèrcit franquista, l'exèrcit invasor entraria per la Cerdanya amb la intenció de seguir per la vall del Segre, en direcció a la Seu d'Urgell des d'on podien seguir per les valls fluvials en direcció a Lleida, i després, per l'Ebre, en direcció a Saragossa o Barcelona.

Els estratèges militars franquistes que van dissenyar la línia P donaven la Cerdanya per perduda en cas d'una invasió

Búnquer línia Alpina

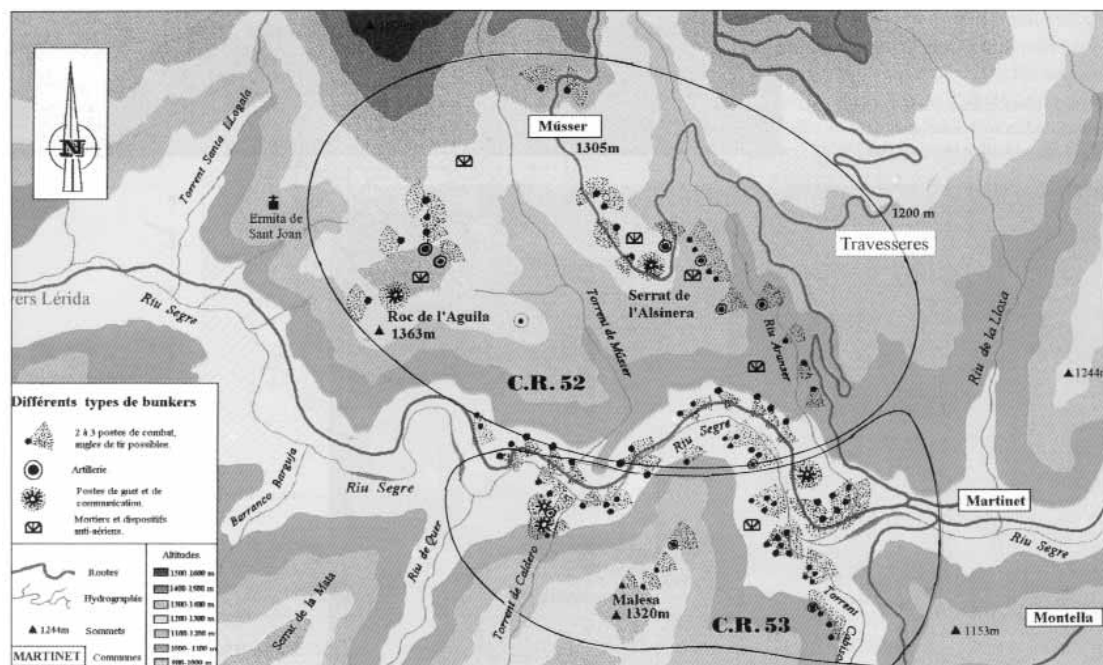
per què un atac sobtat per la Cerdanya no es podia aturar amb un contraatac improvisat. Per tant, a la zona plana de la Cerdanya no s'hi van construir búnquers, ja que no haurien servit per aturar els invasors. La primera línia de resistència és però a Martinet, on la vall comença a ser més estreta. Aquí es preveia oferir la primera resistència amb un foc creuat a banda i banda de la vall. Els centres de resistència número 52 i 53, de la zona de Músser i Martinet, havien d'oferir una primera reacció per alentir el pas dels invasors en ser la primera línia de xoc, mentre es donava temps a l'Exèrcit espanyol per buscar reforços a la reraguarda i instal·lar-se en punts on poguessin oferir una resistència més forta, en una segona línia més endarrerida.

L'element fonamental de la defensa, doncs, eren els punts d'artilleria. Els búnquers amb canons estaven situats en punts estratègics amb una línia de tir directa sobre la carretera, que passa per la vall, al costat del riu. La situació dels diferents canons donava un camp de tir de tota la vall, amb foc creuat a banda i banda. L'objectiu dels canons eren els camions o els carros de combat que avancessin per la carretera. La missió dels punts de combat, els nius de metralladores, era defensar l'artilleria.

El centre de resistència núm. 52 de Martinet

Aquest important centre de resistència, situat dins el terme municipal de Martinet, està format per més de 60 búnquers. Tant per la seva composició com per la situació estratègica (elevat nivell de control visual i de tir sobre tota la vall) és un dels més notables dels Pirineus. Al costat mateix del nucli urbà de Martinet hi ha un interessant centre de comandament així com llocs de combat enllaçats per un laberint de galeries fortificades. Els centres de resistència estan formats per diferents tipus de búnquers; el del Cabiscol és un dels més grans, formant per diferents galeries connectades i consta de punts de combat i d'artilleria.

Els **punts de combat** eren els més freqüents, acollien metralladores pesants o fusells metralla-

Mapa de la línia Pirienus a la Cerdanya

Búnquer línia Maginot

dors. La seva missió era defensar els punts d'artilleria, impedir que l'enemic s'hi acostés. N'hi havia que constaven de diverses galeries, com el del Cabiscol. D'altres consistien simplement en un "niu de metralladores": un punt per instal·lar-hi una metralladora.

Els nius de metralladores tenien forma arrodonida i estaven

pensats per a encabir-hi una metralladora, que s'hauria situat a sobre de la banquetta o tarima semicircular de formigó; des del seu punt de combat, el soldat tenia una visibilitat restringida però enfocada cap a un camp de visió molt concret. La majoria de nius disposen d'una prestatgeria d'obra per emmagatzemar-hi la munició o material de combat.

la festa que s'organitzava per sant Ferran, patró dels enginyers, que tenia com a acte central una corrida de toros

Els punts d'artilleria: havien d'estar armats amb canons, la peça d'artilleria més important. La tipologia dels búnquer de canó són diferents: són galeries més amples, per permetre l'entrada de vehicles pesats i tenen dues plantes. A la part superior hi anava destinada una petita peça d'artilleria o bé una metralladora. La cambra de sota possiblement es pensava utilitzar com a magatzem per a la munició, o com a habitacle i dormitori, si els soldats havien de fer-hi estades llargues.

L'obertura o espitllera en aquest cas és de grans dimensions, ja que havia de permetre la maniobrabilitat de l'armament pesat. Per apuntar el seu objectiu, el canó té un moviment vertical i horitzontal a través d'uns engranatges. Fins no fa gaires anys, el maneig de les peces d'artilleria era una qüestió laboriosa que requeria un seguit de càlculs matemàtics, que s'havien de fer a través d'unes taules, per encertar la trajectòria del projectil.

Els punts d'observació i de comunicació: havien d'allotjar el comandament. Estan situats en llocs alts i amb bones vistes. A Músser hi havia un punt de comandament important que dominava tota aquesta zona: al Roc de l'Àguila, [indicar més o menys la posició].

Els punts a cel obert: havien d'acollir bateries antiaèries o

morters. Actualment no n'hi ha cap que sigui visitable. Estaven situats en llocs alts i amb bones vistes, i consistien en una superfície rodona (o bé quadrada si eren morters) on s'havia d'instal·lar la bateria perquè pogués fer tot el gir de 360 graus.

Els búnquers estan fets amb ciment armat, per tant es tracta de murs de ciment amb una ànima de ferro (una malla de ferro a l'interior), la qual cosa dona una gran resistència a la construcció. Segons les dades oficials, la proporció dels materials constructius als búnquers de la línia P és la següent: tres parts de grava, tres parts de sorra i una part de ciment, una proporció de ciment molt baixa, al límit perquè les construccions puguin aguantar-se. Era l'època de postguerra i es va mirar d'estalviar al màxim els recursos en una obra tan costosa i que en aquets anys l'estraperlo era molt generalitzat i alguns materials, com el ciment es desviessin cap a altres finalitats.

Per estalviar, el ferro que es va utilitzar era extret de les vies del ferrocarril de via estreta d'alta muntanya, que havia quedat en desús. Molts búnquers són enterrats, almenys parcialment, sota terra; així són més resistents i sobretot compleixen amb l'objectiu de no ser visibles. Alguns búnquers de la línia P també són semisoterrats, però la majoria es van construir en superfície i des-

prés es van tapar amb terra artificialment. En general, una altra de les característiques dels búnquers és que estan camuflats. De manera que si no es coneix la seva existència fàcilment passen desapercebuts.

La línia P era una línia fortificada de muntanya. Els búnquers eren més lleugers que els de les grans línies fortificades de l'època, com ara la línia Maginot a França, la línia Sigfried a Alemanya o la línia Alpina a Itàlia. Aquests búnquers són més senzills; no tenen res a veure. Per ser una línia de muntanya, de característiques semblants a la que Mussolini va construir als Alps, era força competent i estava bastant ben planificada per la missió que havia de complir.

Una fortificació que va néixer desfasada

Tot i que la possibilitat d'una invasió era cada vegada menys probable per tal que els aliats havien deixat clar que renunciaven a intervenir en els afers interns espanyols, les obres de construcció dels búnquers van continuar fins el 1948. Aquest any l'ONU ordena la reobertura de la frontera amb França, tancada des de feia dos anys. La pressió internacional contra el règim de Franco de mica en mica es va anar suavitzant. En el nou context de la Guerra Freda, Franco ja no havia de temer cap hostilitat dels països oc-

cidentals però l'exèrcit, des dels regiments de Figueres i Pamplona, feu el manteniment dels búnquers fins el 1960.

A partir d'aquesta data els búnquers dels Pirineus s'abandonen. Mai no arriben a ser armats ni reben cap companyia de soldats. Progressivament, la línia P va caure en l'oblit i durant molt temps l'existència dels búnquers de la línia P ha estat silenciada. Fins no fa gaire molt poca gent coneixia l'existència d'una línia fortificada de búnquers als Pirineus. En part perquè feia molts temps d'ençà que es va construir (als anys 40), perquè com a recurs estratègic de defensa de l'Exèrcit estava més o menys envoltat del secret militar (fins fa poc encara no es podia accedir a la documentació dels arxius militars sobre aquest assumpte) i perquè el pas del temps i el fet que aquests búnquers mai es van arribar a utilitzar ha fet que caiguessin en l'oblit. Pràcticament, només els veïns de la zona (les persones més grans que van ser testimonis de la construcció d'aquests búnquers) sabien de la seva existència. Durant molts anys els búnquers van ser abandonats i alguns han servit de corral per als pagesos, de magatzem per guardar-hi eines o d'amagatall per als contrabandistes.

Tanmateix, els protagonistes d'aquell episodi, els soldats que la van construir, la gent de la Cer-

Visitants al Parc dels Búnquers de Martinet

Escenografia d'una sala de transmissions: Els búnquers estaven aïllats, de manera que almenys els més grans s'havien de comunicar per ràdio per tal de rebre les ordres des dels punts de coman-

dament. No és pas segur que el radiotransmissor fos concretament en aquest punt, però probablement un búnquer gran com el del Cabiscol hauria disposat d'un equip transmissor.

Els diferents punts de combat també es podien comunicar entre si mitjançant l'heliògraf: un telègraf òptic que produeix senyals lluminosos a través d'un mirall que reflecteix els raigs de sol.

danya que ho va viure... no han oblidat l'impacte que va tenir la realització d'una obra de tanta envergadura en un món relativament aïllat d'alta muntanya.

La història humana dels búnquers

Els búnquers es van construir en terrenys particulars i comunals, sense demanar el consentiment dels propietaris. En la construcció dels búnquers hi van participar uns 12.000 homes procedents de tot l'Estat que van treballar en unes condicions molt dures, només amb animals de tir i sense cap tipus de maquinària, havien de realitzar totes les tasques: transportar els materials, cavar, encofrar...

La major part dels soldats i oficials eren asturians, acostumats a la feina de sapadors, molts dels quals eren miners; un cop llicenciats alguns es van quedar a viure a la Cerdanya, altres van passar el Moixeró i van treballar a les mines de carbó del Berguedà en uns anys d'intensa explotació carbonífera i de falta de mà d'obra qualificada. També hi havia diversos regiments d'enginyers i en general, tant els soldats com els oficials van tenir una bona relació amb la població cerdana; alguns es van casar a la comarca. En el record popular ha quedat sobretot la festa que s'organitzava per sant Ferran, patró dels enginyers, que tenia

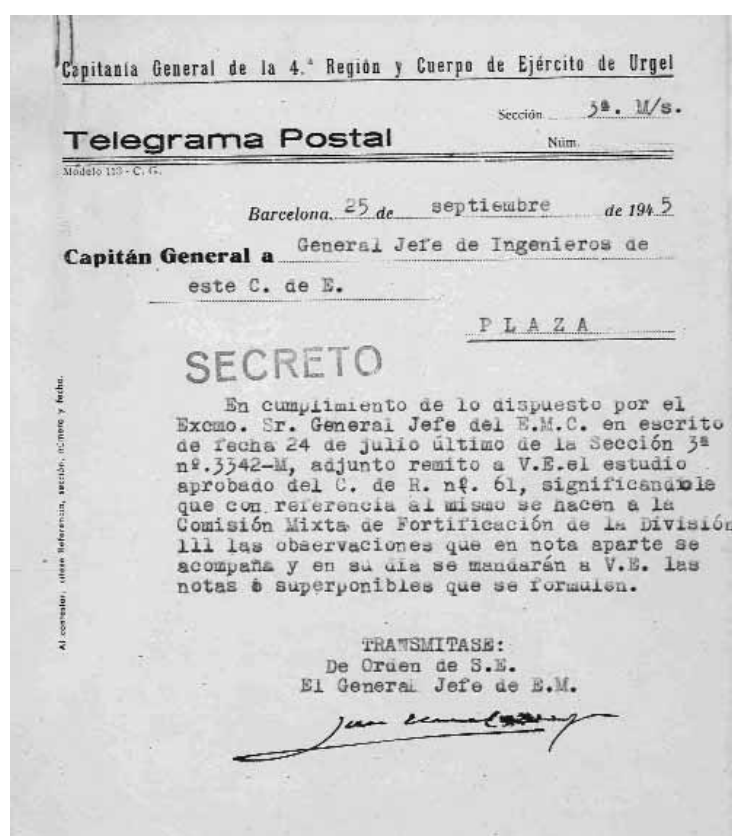
com a acte central una *corrida de toros*.

Amb la perspectiva dels anys, les valoracions de la línia P són diverses. Alguns pensen que va complir bàsicament una funció de dissuasió. D'altres posen en dubte la necessitat d'una obra que va suposar un gran esforç econòmic en un país devastat encara per una guerra molt recent. També dubten de la seva eficàcia per impedir un hipotètic atac, que si s'hagués produït probablement hauria estat per aire i per mar.

El Parc dels Búnquers: un projecte per recuperar la memòria històrica

Des del maig de 2007 que va obrir les portes el Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà pensat i produït per ser un centre d'interpretació que pretén recuperar la memòria històrica d'una època (la Guerra Civil, el període de la segona Guerra Mundial, la postguerra, el franquisme...) a través d'un episodi que fins ara ha estat molt poc conegut.

La proposta de recuperar els búnquers, de crear un itinerari cultural i de convertir aquets conjunt històric en un recurs de turisme cultural és una iniciativa de l'Ajuntament de Montellà i Martinet que ha rebut el suport de les institucions d'aquets països i l'esforç i les il·lusions de moltes persones que hi ha treballat des de l'any 2001 (1).

El Parc dels Búnquers de Martinet i Montellà està format per un itinerari guiat a l'aire lliure (en el qual podran entrar en alguns d'aquests búnquers), després de passar per al centre d'atenció de visitants que és molt innovador per què proposa conèixer la història i la significació de l'obra a partir d'un conjunt d'audiovisuals que recreen l'ambient i l'atmosfera que envoltava el món dels búnquers.

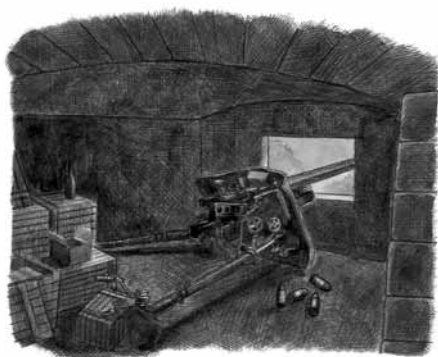
Es vol que el visitant tingui una experiència, que faci una mena d'immersió en l'època, convulsa i dominada per les guerres, que puguin reviuir una mica aquesta sensació de por, l'angoixa especialment forta a la nit, l'horror dels esdeveniments polítics d'aquell moment, per tal que puguin arribar a entendre perquè es van construir aquests búnquers i quin sentit van tenir en la seva època.

Per això el Parc dels Búnquers també vol ser un recurs didàctic per als escolars, una manera d'aprendre en viu i en directe, un episodi de la nostra història recent. Diuen que els pobles que no coneixen la seva història estan condemnats a repetir els mateixos errors. Ara que sembla que això de recuperar la memòria històrica està a l'ordre del dia, el Parc dels Búnquers de Martinet vol ser una aportació més: per recordar, perquè els ciutadans d'avui i de demà sàpiguen què va passar i intentin fer tot el possible perquè algunes coses no tornin a passar mai més.

El circuit exterior pels diferents búnquers està senyalitzat i podrem accedir als búnquers; se'n poden visitar un total de vuit de diferents tipus; comptant que el primer, el del Cabiscol és molt gran i compta amb diferents galeries, i en alguns d'ells s'hi ha instal·lat escenografies per mostrar tal com haurien estat, més o menys, els búnquers en cas que s'haguessin equipat com estava previst i s'hi haguessin destinat soldats. És una recreació més o menys versemblant i rigorosa, amb armament real de l'època, uniformes, etc.

Durant els anys 40 als Pirineus es va construir una impressionant línia de defensa que durant molt temps ha estat envoltada pel secret militar. Un secret molt ben guardat i després oblidat. Ara el Parc dels Búnquers de Martinet, situat al cor de la Cerdanya, posa a l'abast de tot el públic algunes d'aquestes fortificacions de ciment armat en el marc d'una proposta turística i cultural diferent.

Niu de metralladores: Es coneix el tipus d'armament que havia d'anar destinat a cada búnquer, però no el model exacte, ja que l'Exèrcit en aquesta època utilitzava diferents models d'armament. En general, era un tipus d'armament antiquat. Durant la Guerra Civil i en els anys de postguerra l'Exèrcit va utilitzar tot tipus d'armament, de diverses procedències. Els uniformes tampoc eren completament "unifor-

mes" ja que coexistien diferents tipus de peces.

Escenografia del canó: El canó que s'ha instal·lat en aquest búnquer ha estat cedit per l'Exèrcit. És un canó antitancs. Té un abast mitjà o curt, i tècnicament no es considera artilleria pròpiament. L'artilleria és més potent i abasta una distància més llarga. El canó es conservava al castell de Montjuïc, a Barcelona.

El búnquer de la Roca de la Mel té un interès especial, ja que ha estat foradat a la roca. Consta de diferents galeries a l'interior de la roca amb vistes directes sobre el Segre. Tot i que aquest búnquer va quedar a mig fer. No està acabat.

Centre de visitants del Parc dels Búnquers de Martinet

Un projecte per fer memòria d'un temps de guerres i per no oblidar mai que:

Des de l'any 1400 es calcula que al món hi ha hagut unes 6.000 guerres o conflictes violents.

Només les dues guerres mundials van provocar uns 70 milions de morts entre soldats, civils i assassinats en massa.

Altres guerres especialment cruentes han estat les d'Espanya, Corea, Vietnam, Cambodja i els nombrosos conflictes armats a Àfrica i Amèrica llatina.

El segle XX ha estat el més violent de la història, amb un balanç final de més de 100 milions de morts a causa de la guerra.

“Resolem treballar coratjosament per a la transició des d'una cultura de la força i de la imposició a una Cultura de la Pau i la no-violència, de diàleg i tolerància, com la millor contribució de la humanitat al futur de les *noves generacions*.” Declaració de Madrid, 13 de desembre de 2000. Trobada internacional promoguda per la Fundació per a una Cultura de la Pau.

Nota

(1) Això va començar a canviar quan un estudiós de la zona, el senyor Lluís Esteve (nascut a Llívia fill i net dels farmacèutics de la Farmàcia Esteve de Llívia, i actualment resident a Ossega, a la part de la Cerdanya francesa) va començar a interessar-se per aquests búnquers i en va publicar alguns articles. Gràcies a ell (i a d'altres historiadors que més recentment també s'hi han interessat) sabem una mica més del que va significar aquesta línia fortificada de búnquers. Fa uns anys fins i tot se'n va emetre algun reportatge per televisió (concretament, al programa de TV3 “30 minuts”).

Rosa Serra, historiadora.
Directora Transversal, produccions culturals

Jordi Piñero, historiador
Lluís Esteve, dinamitzador cultural de la Cerdanya